

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.3>**Завгородня Ю. С.,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави та права

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Анотація. Метою дослідження є акцентування уваги науковців на необхідності урахування положень загальнотеоретичної правничої науки при визначенні напрямів удосконалення діяльності щодо забезпечення прав дитини.

На аналізі статистичних даних, відзначається, що проблематика протидії насиллю щодо дітей (зокрема, у контексті запобігання) є вкрай актуальною для українського суспільства та потребує нагального розв'язання. Увага науковців переважно зосереджена на вирішенні галузевих аспектів протидії насиллю щодо дітей.

Вказується на важливість системного та послідовного реформування сфери забезпечення захисту дитини, яке має здійснюватися на науково обґрунтованих положеннях, що враховують здобутки загальнотеоретичної правничої науки. Застосування діяльнісного підходу дослідження правових явищ передбачає чітке розуміння мети заходів, що мають бути вжиті для забезпечення прав дитини. Передбачення лише кримінально-правових засобів протидії насиллю щодо дітей, без урахування адміністративно-правових, сімейно-правових та ін. не буде мати належного результату.

Виокремлюється два основні положення загальнотеоретичної правничої науки, на яких має ґрунтуватися концепція протидії насиллю щодо дітей у положеннях.

Вихідною позицією здійснення реформування у сфері протидії насиллю щодо дітей має бути сприйняття дитини як людини з властивими їй людськими правами та основоположними свободами. До сьогодні дитина переважно сприймається як «об'єкт», який потребує «особливого» ставлення. Необхідно сприймати інтереси дитини та ураховувати їх при прийнятті рішень, що впливають на становище дитини.

Дитина в силу свого віку та особливостей організму і сприйняття потребує додаткового захисту. Саме у цьому контексті й варто вести мову про права дитини, які мають сприйматися як додаткові гарантії для усебічного розвитку дитини.

Резюмується, що саме недостатність комплексних теоретико-правових досліджень проблеми протидії насиллю щодо дітей є тим фактором, що визначає неефективність відповідного напряму діяльності держави та вказує на потребу правничої науки ліквідувати існуючі прогалини у пізнанні окресленого предмету. Державне реформування соціальної сфери щодо забезпечення прав дитини має виходити з постулату про рівність у правах всіх людей, незалежно від віку, а права дитини є субсидіарним явищем, що ураховує особливості становища дитини та передбачає додаткові зобов'язання (негативні та значною мірою позитивні) органів публічної влади.

Key words: загальнотеоретична правнича наука, насилля щодо дитини, права дитини, права людини, право дитини на захист від насилля.

Zavhorodnia Yu. S. Children's rights ensuring by means of general and theoretical law science: conceptual principles

Abstract. The purpose of the study is focusing scholars' attention on the need to take into account of general and theoretical law science's provisions in determining areas for activities concerning the rights of the child provision improvement.

According to the statistical data analysis, the issue of combating violence against children (particularly in the context of prevention) is extremely important for Ukrainian society and needs to be solved urgently. Researchers are mainly focused on addressing branch aspects of combating violence against children.

The importance of systematic and consistent reform of the field of child protection, which should be carried out on scientifically sound provisions, taking into account the achievements of general and theoretical law science is noted. The application of the activity approach to the legal phenomena's study implies a clear purpose understanding of the measures to be taken to ensure the rights of the child. Anticipation of only criminal and legal means of

counteracting violence against children, without taking into account of administrative and law, family and law, and other means will not have the proper result.

The two fundamental provisions of general and theoretical law science, which the concept of combating violence against children should be based on, are distinguished.

The perception of the child as a person with inherent human rights and fundamental freedoms should be the starting point for reform in the field of combating violence against children. To this day, the child is mostly perceived as an “object” that needs “special” treatment. The interests of the child should be perceived and taken into account while making decisions that affect the child’s state.

The child due to his age and human organism specialties and perception needs additional protection. It is in this context that the rights of the child that should be seen as additional guarantees for the comprehensive development of the child should be discussed.

It is concluded that the lack of comprehensive theoretical and law research on the problem of combating violence against children is the factor determining the inefficiency of the state’s activity direction and indicating the need for legal science to eliminate existing gaps in study of the mentioned subject. State reform of the social sphere concerning the rights of the child should be based on the postulate of equality of all people in their rights, regardless of their age, and the rights of the child are a subsidiary phenomenon taking into account the situation of the child and provides additional obligations (negative and largely positive) of public authorities.

Key words: *general and theoretical law science, violence against children, children’s rights, human rights, right of a child to protection against violence.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним з важливих завдань кожного суспільства є збереження генофонду. Не є винятком і Українська держава. Так, відповідно до ст. 17 Конституції України «збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [1]. Окрім цього слід згадати і ст. 29 Основ законодавства України про охорону здоров'я, відповідно до якої «в інтересах збереження генофонду народу України, запобігання демографічній кризі, забезпечення здоров'я майбутніх поколінь і профілактики спадкових захворювань» [2]. Наведені нормативно-правові приписи є факторами необхідності приділення значної уваги питанням захисту дітей та дитинства.

Водночас, не можна не відзначити і низку проблем, пов'язаних з практичною реалізацією забезпечення прав дитини. Так, в Україні постійно відмічається значний рівень домашнього насильства, що не може не позначатися на становленні і розвитку дитини. У цьому контексті слід вказати, що уже вдруге населення України підтримало петицію до Президента України щодо необхідності ратифікації Стамбульської конвенції, набравши необхідні 25 тисяч підписів. Невтішними є і статистичні дані щодо булінгу у закладах середньої освіти, потерпілими від яких є діти. Окрім цього слід також вказати на зменшення віку осіб, які вживають наркотичні засоби та психотропні речовини. Все частіше ними стають малолітні. Це ж саме стосується і вживання алкогольних напоїв.

За даними агенції «Фама», отриманими за результатами проведеного соціологічного опитування українців, «4% респондентів відповіли, що є жертвами звалтування в дитинстві, 23% – сексуального насилля та домагань. Опитані громадяни пояснили, що не розповідали нікому про те, що з ними сталося, бо соромились або боялись зізнатись, думали, що їх покарають» [3]. Додамо, що, наприклад, за даними 2020 року було відкрито 410 кримінальних проваджень за фактами сексуального насилля над дітьми [4]. Наголосимо, що це офіційна статистика і вона є вражаюча, ураховуючи латентність цього різновиду злочинів, а також ту обставину, що йдеться лише про сексуальні злочини, потерпілими від яких є діти, а є й інші насильницькі кримінальні правопорушення та інші, окрім фізичного, форми насилля.

Таким чином, проблематика протидії насиллю щодо дітей (зокрема, у контексті запобігання) є вкрай актуальною для українського суспільства та потребує нагального розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід відзначити, що вітчизняною правничою наукою приділяється увага питанню забезпечення прав дитини. Так, серед вітчизняних науковців вказаній тематиці присвятили свої праці А. Блага, в. Боняк, І. Грицай, О. Гумін, М. Єфімов, М. Корнієнко, Т. Лук'яненко, П. Матишевський, В.О. Навроцький, Л. Наливайко, Д. Никифорчук, Р. Опацький, Н. Ортинська, П. Рабінович, І. Сердюк, С. Чернявський та ін.

Однак, ці дослідження переважно носять прикладний характер. У цьому контексті варто згадати монографічне дослідження М. Корнієнка присвячене проблемі протидії кримінально-правовими засобами насильницьким злочинам, вчиненим відносно дітей [5]. З позитивної сторони слід виокремити висновки вітчизняного науковця щодо необхідності зміни парадигми розуміння поняття «насильства», яке у сучасних умовах не може обмежуватися суто його фізичною формою та, в окремих випадках, мати форму психологічного насильства [5, с. 28-53]. Не можна не згадати і висновок М. Корнієнка за результатами пізнання криміналістичної характеристики насильницьких злочинів щодо дитини і, зокрема, дескрипції особи злочинця, що «90 % педофілів – це знайомі дитині особи, які вчиняють щодо неї сексуальне насильство» [5, с. 317].

Додамо, що за результатами вказаного вище соціологічного опитування було відзначено певне «здивування» відносно того, що особами, які вчиняють насильство до дитини є саме рідні.

Кримінологічні аспекти насильства в сім'ї стали предметом гносеології А. Благої. На окрему увагу заслуговує проведений авторкою історичний і компаративний аналіз насильства в українській сім'ї, на основі чого запропоновано авторське бачення розуміння вказаного поняття. Проведений А. Благою кримінологічний аналіз насильства в сім'ї та здійснена кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють відповідний різновид кримінальних правопорушень насильство в сім'ї, дозволяє зробити відповідні висновки щодо можливих напрямів удосконалення протидії цьому негативному соціальному явищу [6, с. 2].

Окремі аспекти протидії насильницькій злочинності (її кримінальний контекст) були предметом дослідження і О. Гуміна. У роботі містяться положення, що стосуються і насильства відносно дітей. Заслуговує на окрему згадку проведений автором міжнародно-правовий аналіз предмету гносеології [7].

Однак, як бачимо, переважно йдеться саме про вузькогалузеве дослідження протидії насильству щодо дітей. Хоча, не можемо не відзначити й про спроби комплексного пізнання означеного предмету. У досліджуваному контексті варто відзначити спробу системно

висвітлити проблематику забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства, зроблену Т. Лук'яненко. Маємо на увазі дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії, у якій Т. Лук'яненко проаналізувала «право дитини на захист від усіх форм насильства з найбільш повним урахуванням його теоретико-правових, методологічних та практичних особливостей, визначено основні сучасні наукові аспекти у сфері забезпечення права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні та перспективні напрями подальшого дослідження права дитини на захист від усіх форм насильства у межах комплексного міжгалузевого інституту прав людини» [8, с. 2]. Хоча означена робота і має низку недоліків, вона може розглядатись як перша спроба загально-теоретичного осмислення проблеми протидії насильству щодо дітей.

Метою цієї статті є акцентування уваги науковців на необхідності урахування положень загальнотеоретичної правничої науки при визначенні напрямів удосконалення діяльності щодо забезпечення прав дитини.

Виклад основного матеріалу. Науково обґрунтованим є положення, відповідно до якого будь-які реформи в державі для їх результативності мають відбуватися системно і послідовно згідно з відповідною концепцією. Відсутність системного бачення здійснюваних змін буде негативно впливати на здійснювані заходи, які не можуть за таких обставин бути результативними. Цього вимагає сама сутність діяльності.

У цьому контексті варто згадати дослідження діяльнісного підходу в правознавстві, проведеного Є. Білозьоровим. «Використання положень теорії про людську діяльність дозволить з'ясувати механізм дії права, визначити можливі правові засоби для удосконалення регулятивних можливостей права, зрозуміти специфіку впливу імперативів на людську поведінку тощо» [9, с. 5] – наголошує вітчизняний вчений, наголошуючи, що застосування положень цієї теорії вимагає з'ясування наступних складових суспільних відносин як: суб'єкт, мета діяльності, об'єкт діяльності; засоби діяльності та ін.» [9, с. 5].

При цьому важливо також розуміти, що відповідна концепція має ґрунтуватися на науково обґрунтованих положеннях, що передбачають

вжиття заходів за конкретними напрямками, які, в свою чергу, відповідають загальній меті здійснюваного реформування.

Передбачення лише кримінально-правових засобів протидії насиллю щодо дітей, без урахування адміністративно-правових, сімейно-правових та ін. не буде мати належного результату. Саме у цьому контексті важливим є застосування здобутків загальнотеоретичної правничої науки, яка має більш тісні зв'язки з іншими гуманітарними науками (оскільки очевидним є те, що проблема запобігання насиллю щодо дітей має не тільки (і, навіть, не стільки) правовий характер, а є багатоаспектною, включаючи і психологічні, і економічні, релігійні та, навіть, політичні аспекти).

На нашу думку, концепція протидії насиллю щодо дітей має ґрунтуватися на наступних положеннях загальнотеоретичної правничої науки.

По-перше, вихідною позицією здійснення реформування у сфері протидії насиллю щодо дітей має бути сприйняття дитини як людини з властивими їй людськими правами та основоположними свободами. Дитина є такою ж (у контексті людських прав) людиною як і повнолітня особа.

Доречно зауважити, що це положення закріплено як у міжнародних актах (згадаємо ст. 1 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» [10]), так і національному законодавстві (процитуємо ст. 21 Конституції України «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [1], а також згадаємо ст. 24 Конституції, яка серед іншого вказує, що не може бути обмежень чи привілеїв за «іншими ознаками» [1], до яких слід віднести й вік).

Відповідно обов'язок забезпечувати права людини однаковою мірою поширюється й на малолітніх чи неповнолітніх осіб.

Зауважимо, що до сьогодні дитина переважно сприймається як «об'єкт», який потребує «особливого» ставлення. На це вказує аналіз судової практики, зокрема у справах щодо визначення місця проживання дитини.

Для прикладу згадаємо проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за

викрадення дитини одним з батьків», яким пропонувалось передбачити кримінальну відповідальність за «діяння, передбачені частинами першою та другою цієї статті, вчинені одним з батьків щодо дитини, яка знаходилась на законних підставах у іншого з батьків» [11] (йдеться про ст. 146 Кримінального кодексу України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»), передбачивши це як тяжкий злочин. Ініціаторами законопроекту були 31 народний депутат. За логікою суб'єктів законодавчої ініціативи, коли дитина захоче певний період часу пожити з одним з батьків (не з тим, з яким визначено його місце проживання за рішенням суду), то цей з батьків повинен не пускати дитину до житла та «виставити» її на вулицю, не кормити, викликати поліцію для того, щоб його/її дитину доставили до іншого з батьків.

Означене вимагає сприймати інтереси дитини та урахувувати їх при прийнятті рішень, що впливають на становище дитини.

Згадаємо і позицію Європейського суду з прав людини у справі «М.С. проти України»: «здійснений національними судами аналіз перед прийняттям рішення про те, що донька заявника має проживати з матір'ю, був недостатньо ретельним. Відтак, не зважаючи на широкі межі свободи розсуду національних органів державної влади в сфері опіки над дитиною, підстави, які вони навели у своєму рішенні, не можуть вважатися «відповідними і достатніми»» [12].

По-друге, безумовно, що дитина в силу свого віку та особливостей організму і сприйняття потребує додаткового захисту. Саме у цьому контексті й варто вести мову про права дитини, які мають сприйматися як додаткові гарантії для усебічного розвитку дитини.

Саме цей аспект відображає необхідність урахування інтересів дитини при визначенні питань, що впливають на її становлення та розвиток, на її буденне життя.

Лише нещодавно в Україні було внесено зміни до законодавства, які передбачають відповідальність за цькування учасників освітнього процесу; було введено поняття «булінгу» та запроваджена адміністративна відповідальність за його вчинення. Хоча саме явище уже доволі тривалий час було в закладах освіти, лише у 2018 році.

Дані щодо кількості зареєстрованих шлюбів та розлучень 1991-2020 рр.

	1991	1996	2001	2006	2011	2016	2020
Кількість зареєстрованих шлюбів	493067	307543	309602	354959	355880	229453	167974
Кількість розлучень	200810	193030	181334	179123	182490	129997	119253

«За даними аналітичного дослідження «Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України», понад 18% рішень щодо булінгу стосуються випадків використання засобів електронних комунікацій, тобто дій, які завдали психологічних страждань і були вчинені в інтернеті за допомогою гаджетів» [13].

Наведене дозволяє дійти висновку, що в таких умовах навряд чи можливий нормальний розвиток дитини (особливо якщо урахувати ще і можливе насилля в сім'ї). Відтак, важливою проблемою, що потребує розв'язання є забезпечення прав дитини загалом і права на захист від усіх форм насилля, зокрема.

До цього додамо, що за даними Опендатабот доволі невтішними є показники кількості шлюбів, що укладаються в Україні та кількість випадків розірвання шлюбу [14]. Наведемо дані за окремими роками:

Означені дані вказують на необхідність проведення комплексних заходів, які явно виходять за межі правової сфери та які будуть спрямовані на пропагування сімейних цінностей, однак, не у тому контексті, який відбувається нині, зокрема, через перманентне намагання запровадити у шкільну програму дисципліну, що ґрунтується на релігійному сприйнятті сім'ї. У цьому контексті згадаємо слова народного депутата І. Совсун про те, що «у публічних зая-

вах захисники «сімейних цінностей» переважно мають на увазі, що жінка має підкорятися чоловікові, що розлучення — це гріх незалежно від того, наскільки нещасним є подружжя, і навіть у разі домашнього насильства треба «берегти сім'ю» і «не виносити сміття з хати», адже «неповні сім'ї» є неповноцінними, а діти, що в них зростають, — «гірші» [15].

Зважаючи на вказане, права дитини слід сприймати як додаткові можливості дитини, що мають гарантуватися державою понад можливості, визначені людськими правами. При цьому ці права значною мірою передбачають позитивні зобов'язання держави.

Висновки. Таким чином, саме недостатність комплексних теоретико-правових досліджень проблеми протидії насиллю щодо дітей є тим фактором, що визначає неефективність відповідного напрямку діяльності держави та вказує на потребу правничої науки ліквідувати існуючі прогалини у пізнанні окресленого предмету.

Державне реформування соціальної сфери щодо забезпечення прав дитини має виходити з постулату про рівність у правах всіх людей, незалежно від віку, а права дитини є субсидіарним явищем, що урахує особливості становища дитини та передбачає додаткові зобов'язання (негативні та значною мірою позитивні) органів публічної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я. від 19 листопада 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 4. Ст. 19.
3. Україні 4% громадян стали жертвами зґвалтування у дитинстві. Результати опитування. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/seks-nasylyya-dity-z-hvaltuvannya-osvita/31577396.html>
4. У 2020 році в Україні відкрили понад 400 кримінальних справ щодо сексуального насильства над дітьми—омбудсмен. URL: <https://hromadske.ua/posts/za-2020-rik-majzhe-pivtisyachi-ditej-v-ukrayini-postrazhdali-vid-seksualnogo-nasilstva-dityachij-ombudsmen-kuleba>
5. Корнієнко М.В. *Сучасна парадигма протидії насильницьким злочинам щодо дітей*: монограф. Одеса: Одеський. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 371 с.
6. Блага А.Б. *Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання)*: монографія. Харків: ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
7. Гумін О.М. *Кримінально-насильницька поведінка проти особи*: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.
8. Лук'яненко Т. В. *Теоретико-правова характеристика права дитини на захист від усіх форм насильства в Україні*: дис. ...доктора філософії: 081. Дніпро, 2021. 258 с.

9. Білозьоров С.В. Діяльнісна теорія правознавства як засіб пізнання права. *Правовий дискурс*: мат-ли I Всеукр. наук.-практ. конф. Черкаси: Видавець Третьяков О. М., 2021. С. 4-5.
10. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за викрадення дитини одним з батьків». URL http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72020
12. Case of M.S. v. Ukraine, Application no 2091/13, 11 July 2017, URL <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175140>
13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення законодавства щодо протидії булінгу (цькування)». URL http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73495
14. Кількість шлюбів в Україні зменшилася втричі за останні 30 років. URL <https://opendatabot.ua/analytics/love-is-2020>
15. Школа для знань чи моралі. URL <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/shkola-dlya-znan-chy-morali>